

”نویں لو“ دا تجزیاتی مطالعہ

An Analytical Study of “Naveen Lou”

Muhammad Aftab Bhatti

Teacher, Talents Science Academy, Lahore

aftabalone98@gmail.com

Dr. Iftikhar Ahmad Sulehri

Assistant Professor-Punjabi, G.C University, Lahore

iftikhar_sulehri@hotmail.com

Dr. Farzana Riaz

Assistant Professor-Urdu, G.C University, Lahore

dr.farzanariaz@gcu.edu.pk

KEYWORDS

Khalid Hussain
Punjabi Literature
Naveen Lou
Civilization
Charaters
Innumerable
Heart

DATES

Received 04-04-2025

Accepted 10-05-2025

Published 30-06-2025

QR CODE

ABSTRACT

"Khalid Hussain Thathal was a great poet and writer of Punjabi Language and Literature. He was born on 23 November 1953 in Quetta. His life was full of innumerable virtues. He had a loving and kind heart. He had a great love with Punjab as well as Punjabi Literature. This great writer died on August 16, 2021 in Norway. Seven books of his poetry and prose have been published. In this article, an analytical study of the book of his short stories "Naveen Lou" has been presented. The topic of these stories is the civilization and culture of Punjab. The characters of these stories are living human beings. He has presented human life in its true form in his stories".

<https://journals.mehkaa.com/index.php/negotiations/article/view/143>

تلخیص:

"خالد حسین تھتھال پنجابی زبان و ادب کے نامور شاعر اور ادیب ہیں۔ وہ 23 نومبر 1953 کو کوئٹہ میں پیدا ہوئے۔ ان کی زندگی بے شمار خوبیوں سے بھری ہوئی تھی۔ وہ ایک شفیق اور مہربان دل کے مالک تھے، انہیں پنجاب کے ساتھ ساتھ پنجابی ادب سے بھی بے پناہ محبت تھی۔ ان کا 16 اگست کو انتقال ہوا۔ شاعری کے حوالے سے ان کی سات کتابیں منظر عام پر آچکی ہیں۔ شاعری کے علاوہ وہ بہترین افسانہ نگار بھی ہیں۔ اس آرٹیکل میں ان کی مختصر کہانیوں کی کتاب "نویں لو" کا ایک تجزیاتی مطالعہ پیش کیا گیا ہے، انھوں نے اپنے افسانوں میں پنجاب کی سرزمین کو خوبصورت انداز میں بیان کیا ہے۔ جس میں کہانیوں کے کردار انہوں نے انسانی زندگی اور اپنے ارد گرد سے لیے ہیں۔

"نویں لو" خالد حسین تھتھال ہوراں دا کہانی پر اگا اے۔ جے ایس کہانی دی گل کرینے تے ایس لئی دو جیاں زبانوں وچ لفظ افسانہ تے Short Story وغیرہ ورتے جان دے نیں۔ کہانی اصل وچ لفظ "کہن" توں بنیا اے جیہدے معنے کجھ کہن یا فیر سناون دے نیں۔ انگریزی وچ ایہدی متبادل ترتیب "Tale" تے "Tell" دی صورت وچ ساڈے سایمنے آؤندی اے۔ پروفیسر واصف لطیف ہوریں ایس ضمن وچ لکھدے نیں:

"مختصر افسانہ اک اجہی مختصر فکری داستان اے جیہدے وچ کسے اک خاص واقعہ وچکے اک خاص کردار دا عمل یا رد عمل جذباتی انداز وچ بیان کیتا گیا ہووے۔ اوہدے وچ پلاٹ ایس طرح گنجھیا ہووے پئی پڑھن والے اُتے چنگا تے ڈوگھا تاثر پیدا کرے۔" (1)

"نویں لو" وی خالد حسین تھتھال دی پنجابی کہانیاں اُتے لکھی گئی اک انمول تے ودھیا کتاب اے جیہدی نجار پبلشرز لاہور توں پہلی واریں دسمبر 1985ء وچ چھپ کے دنیا دے سایمنے آئی۔ خالد حسین تھتھال اک چنگے شاعر کالم نگار تے سفر نامہ نگار ای نہیں سگوں وڈے تے ودھیا کانا کاروی نیں۔ پنجابی کہانی دے کھیترو وچ ایہناں نے اپنی کہانیاں اُتے مشتمل کتاب "نویں لو" لکھ کے وادھا کیتا۔ ایس کتاب وچ کل یاراں کہانیاں نیں جیویں: کاہنوں، چانن، جسوس، مہنا، پنڈولم، کرسمس دا تحفہ، نویں لو، بے قصور، عینک، نکار کھ تے لالی جیہیاں کہانیاں شامل نیں۔ ایہہ 11 کہانیاں پنجاب دے ر، متل تے وسیب، نویں تے پرانی نسل دے رجحاناں، سدھراں تے نالے ساڈے معاشرتی مسئلیاں اُتے بھرواں چانن پاندیاں نیں۔ ایس لکھت دیاں کہانیاں دی تعداد تے گنتری تاں بہت گھٹ اے پر ایہناں دا معیار اُچیر اتے سوچ بوہتی ڈوگھی جا پدی اے۔ خالد حسین تھتھال دیاں ایہہ کہانیاں جتھے پنجاب دے پرانے کلچر دا مظہر نیں او تھے ای ایہہ نویں تے پرانی نسل دے فرق نوں واضح کرن دی بھرویں تے اُچیری کوشش دی اے۔ ایس لکھت دے سرناویں توں ای ایس دے موضوع دی پوری ترجمانی ہوندی ویکھالی دیندی اے۔ "نویں لو" دا مطلب اے نویں روشنی یاں نواں چانن۔ ایس کہانی پر اگے وچ وی نویں نسل تے نویں زمانے دے چانن وکھرن مگروں پرانے زمانے تے

پرانی نسل دیاں قدریں دے گم ہو جاوے نوں کہانی کار نے موضوع بنایا اے۔ تاں اک کہانی کار نے اپنی ایس کتاب داناں اسم با مسمیٰ ”نویں لو“ ای رکھیا اے۔ کہانی یا افسانے بارے ناقدراں نے کہیا اے پئی ایس وچ تفصیل دی گنجائش نہیں ہوندی سگوں اعتماد دے نال کسے واقعے ول اشارہ کر کے ایہنوں قلمبند کرنا چاہیدا اے:

”افسانہ اک اجیہی فکری داستان نوں کہیا جاندا اے جیہیں وچ کسے واقعے ول اشارہ کیتا جاوے اوس نوں افسانہ آکھیا جاندا اے۔“ (2)

ایڈگر ایلین پونے وی افسانہ اوہ نیا اے جیہڑا ادھے گھنٹے یا اک نشست وچ آسانی دے نال پڑھیا توں پڑھیا جاوے تے افسانے یا کہانی دی ایہہ مڈھلی چابی تے خوبی سانوں خالد حسین تھتھال دے فن وچ بڑی ماہر اناہ انداز وچ ملدی اے۔ ”نویں لو“ پرانے دیاں 11 دیاں 11 کہانیاں 4 توں پنج صفحاتیاں اُتے مشتمل نیں جیہڑے کارن پڑھیا آسانی نال ایہنوں اک نشست ای نہیں سگوں ادھی نشست دے وچ ختم کر دیندے نیں۔ ”نویں لو“ دیاں کہانیاں دی ایہہ خوبی سانوں اپنے عروج دی منزل اُتے دکھالی دیندی اے موضوعاتی سطح اُتے ایہہ ساریاں کہانیاں پنجاب دے وسیب، کلچر تے ریتل دی سانجھ تے نویں پرانی نسل دے وچکار زمانی خلا تے سماجی مسئلیاں نوں اُگھیر کے ساڈے سامنے رکھ دیاں نیں۔ خالد حسین تھتھال دی کہانی کاری دے کارن کہانی دے کھیتر وچ طبع آزمائی کرن والیاں دو جیاں نویاں لکھاریاں نوں اک نویں راہ مل گئی۔ ایہناں دیاں کہانیاں پنجابی ادب لئی کسے فخر تے اعزاز توں گھٹ نہیں۔ ”نویں لو“ نوں جے پنجابی کہانی دا چانن آکھیا جاوے تاں ایہہ غلط نہیں ہووے گا۔

”خالد حسین تھتھال دی ایس لکھت داسر ناواں ”نویں لو“ اے تے نال ایس وچ اک کہانی وی ایس ای سرناویں دے ہیٹھ ”نویں لو“ لکھی گئی اے۔ ایہہ کہانی دو زمانیاں تے دو نسلاں نوں پیش کر دیاں ہوئیاں مختلف منظر نامے ساڈے اگے لیاؤندی اے۔ ایہہ کہانی کار دافن اے پئی اوس نے ایس کہانی دے وچ ای دو نسلاں دیاں جذبیاں تے نال دو زمانیاں دیاں تقاضیاں نوں سمودتا اے۔ کہانی وچ کہانی کار نے سانوں ایہہ دکھایا اے پئی جدوں کوئی نویں ٹیکنالوجی یا شے متعارف کروان دی کوشش کیتی جاندی اے تاں اوہدے اُتے لوکاں دارویہ کیہ ہوندا اے؟ پنڈ دے وچ سرکار بجلی لیاون دا اعلان کردی اے تاں دودھڑے بن جاندا نیں۔ اک حمایتی تے دو مخالفتی مخالفتی طبقے دے نظریے کجھ انج دے سن۔

1- بجلی تاں کوئی برکت آلی شے نہیں۔ ایہہ جیہیں تھان وی جاوے اُتھے بے اتفاقیوں چھڈ دی اے۔

2- اسان زمینداراں توں ایہہ بھار بھار اے۔

3- بجلی جیہیں تھان اُتے جاندی اے او تھے اسانی بجلی وی پین لگدی اے۔

دو جاتقہ جیہڑا بجلی دے پنڈ وچ آون دا حمایت کار سی اوہدے نظریات ایہہ سن:

1- کھوہاں وچوں پانی کڈھدی اے۔

2- دانے پیندھی اے۔

3- کچھے چلاؤندی اے۔

خالد حسین تھتھال نے دونوں طبقیوں دے نظریاں نوں حقیقت دے سچے تے چنگے روپ وچ پیش کیتا اے۔ اخیر تے جدوں بجلی افسر پنڈوالیاں نوں کٹھا کر کے بجلی لاؤن بارے کہند اے تاں سارے رولا پاوناشروع کر دیندے نیں۔ فیر فضل دین دی ہٹی والا اپنے پنڈوالیاں نوں سمجھاؤن دی کوشش کر دا اے:

”جیہڑی لو وچ تسیں جیوندے رہے اوہ اپنی لو انہاں دے جیوں لئی ڈھیر نہیں چنگا ایہو اے پی جیہڑی لو تساں اج تیکر نہیں ویکھی اوہ لو تسیں وی ویکھ جاؤ تاں بے کل نوں تہاڈیاں آؤن والیاں نسلوں دیاں اکھیاں ایس نوں لو وچ کھلن تے اوہ ایس لو دے نال انسانی ترقی دے ایس سفر دی رفتار تیز کرن جس دی راہ وچ تسیں روڑے بن کے بیٹھے او۔“ (3)

کہانی کار خالد حسین تھتھال ہو راں نے ایہتھے دوواں طبقیوں دا تصور ای ساڈے ساہمنے نہیں رکھیا سگوں فلسفے دے ورتاؤ دے تحت مدلل گل بات وی ایس کہانی دے کرداراں دے وچکار کرائی اے۔ فضل دین دے کردار مکالمے تے مزاج وچ سانوں سنجیدگی، ٹھہراؤ تے بصیرت واضح جھلکارے ماردی نظر آؤندی اے۔ خالد حسین تھتھال نے ایس گل دا بہت خیال رکھیا اے پئی ہر کردار توں اوہدے علم، تجربے تے حیثیت دے مطابق گل بات کرائی جاوے۔ اپنی ایس کوشش وچ ایہہ کامیاب وی ہوئے نیں۔ خالد حسین تھتھال نے جتھے اپنی ایس کہانی وچ دوزمانیاں تے دو نسلوں دا ذہنی خلا تے ترجیاتی نظام اُگھیرن دی بھرویں کوشش کیتی اے اوہتھے سائنس تے ٹیکنالوجی دی اہمیت توں وی سانوں جانو کرن لئی کوشش کیتی اے۔ خالد حسین تھتھال ہو راں سانوں ایہہ درس ایس کہانی راہین دیندے نیں پئی ایس زمانے وچ روز بروز سائنس تے ٹیکنالوجی دی ترقی وچ وادھا ہویا جارہیا اے۔ ایس دی ایس ترقی دے وگدے قافلے وچ شامل ہو جائیے۔ بے اسماں ضد، انا، ہٹ دھرمی تے نویں زمانے وچ پرانے زمانے دیاں تقاضیاں نوں لئے کے چلی رکھیا تاں فیر اسماں نقصان اٹھاواں گے۔ ایہہ جرم اسیں کراں گے تے ایہدی سزا ساڈی آؤن والیاں نسلوں بھگتن گئیاں۔ ایس دے نال کہانی کار نے دیہاتی لوکاں دی سادہ لوجی، نفسیات تے جیویں جیوں سمجھایا اونجے خود نوں اوہدے کچھے لالین دی انھی تقلید نوں سچھے تے بھرویں ڈھنگ وچ بیان کیتا اے۔

نویں تے پرانی نسل دا ایہہ ذہنی فرق تے ٹکراؤ ایہناں دی اک ہو کہانی ”سُکار کھ“ وچ وی ساہمنے آؤندی اے۔ فتح خاں دا کردار پرانی نسل جد کہ اوہدا پتر اچھانویں نسل دا ترجمان اتے پہلے کردار نوں اک رُکھ نال بے حد پیار ایس کارن اے پئی اوہ رُکھ اوہدے پیو لایا تے اوہدے پیو دی نشانی اے۔ ایس عقیدت مگروں فتح خاں اوس رُکھ دے سُنک جاؤن دے باوجود وی اوہنوں ڈھنونا گوارا نہیں کردا۔ لوکی اوہنوں بے وقوف تے پاگل کہندے نیں:

”فتح خاں ایس رُکھ نوں اپنے پیو دی نشانی سمجھدا اسی تے اوہ کہندا اسی پئی: ٹاہلی دا ایہہ رُکھ بھانویں ایہتھے کھلوتا کھلوتا گل سڑ جاوے پر اوہ نہ آپی ایس رُکھ نوں ڈھاوے گاتے نہ کسی ہو رمائی دے نعل

نوں ڈھاون دیوے گاتے جے میں کدی ایہہ کسب کیتا تے میرے بیو دی روح میرے اُتے لعنتاں

بھیجے گی۔ بھیڑیا کیہ رُکھاں دا گھائاسی پئی ایس رُکھ نوں ڈھائے بناں تیرا گزارہ نہیں ہندا۔“ (4)

لوکی فتح خاں نوں ایہہ سمجھاندے نیں پئی ایہہ رُکھ جے توں خود نہ ڈھایا تے انت انھیری ایہنوں اکھاڑ دیوے گی۔ جدوں اسیں فیروڈی ڈھینا ای اے تے ہن ایہنوں جڑوں پُٹ کے لکری وچ کے پیسے کماوے۔ اوہدا پتر اچھاوی کہندا اے پئی جے ایس پرانے رُکھ جیہڑے چھاں توں محروم ہو چکے نیں اوہناں نوں کٹاں گے نہیں تے فیروڈی رُکھاں دی تھاں کنج بناواں گے۔ پر اوہدا پو اوہدی گل نہیں مندا آخر کار اچھا کہی نال اوس رُکھ نوں مڈھوں پٹ دیندا اے۔

کہانی کار خالد حسین تھتھاں اپنی کہانی ”رُکار کھ“ دے راہیں سانوں دو نسلاں تے زمانیاں دے لوکاں تے اوہناں دیاں سدھراں توں واقف کریندے نظر آؤندے نیں۔ دوویں کردار اپنے موقف وچ سچے نظر آؤندے نیں۔ اک نوں اپنے بزرگاں تے اوہناں دیاں نشانیاں نال جانوں ودھ محبت اے تے دو جے نوں زمانے دے نال چلن تے نویں زمانے دے نویں تقاضیاں تے ضرورتاں دے مطابق خود بدلاؤ لیاون داشوق اے۔ فتح خاں دی نسبت دو جا کردار اچھا سانوں گھنیرا مضبوط نظر آؤندا اے۔ کیوں جے اوہ صرف اپنے زمانے نوں ای نہیں سگوں آون والے زمانے نوں وی ویکھ قدم دھرن دی سوچ رکھدا اے۔ سچ ایہو اے پئی بزرگاں تے اوہناں دیاں نشانیاں دا احترام تے پیار اپنی تھاویں پر ہر نسل تے ہر زمانہ اپنا وکھرا نظام تے تقاضائے کے ایس دنیا وچ آؤندا اے جیہدے تحت اوس نے اپنی حیاتی گزارنی ہوندی اے۔ دو نسلاں تے زمانیاں دے ایس ٹکراؤ نوں بڑے سوہنے رنگ وچ کہانی کار نے بیان کرن دی کوشش کیتی اے۔

کہانی ”لالی“ وچ اوہناں اجیہی بڈھی مائی دا کردار بڈھے پڑھاراں دے سائمنے متعارف کرایا اے جیہڑی اپنی عمر دا مڈھلا حصہ ٹر پھر کے رونق وچ گزاردی اے پر عمر دے آخری حصے وچ بیماری توں اپنی عاجز آجاندا اے پئی اپنے ای گھر آئی ہوئی اپنے پوترے دی برات نوں کھلوکے ویکھ نہیں سکدی:

”جدوں دا اوہنوں بالے دے آؤن دا پتہ لگاسی او دوں دی اوہ کئی خوشی۔ جدوں بالے آؤناں سی اوہنوں

کنا چاسی پئی اوہ آپ آگیاں جا کے بالے نوں لیاوے پر وچاری کولوں منجی اتوں ہلن نہیں سی ہندا۔“ (5)

خالد حسین تھتھاں دیاں ساریاں کہانیاں وچ مقصدیت واضح طور تے ویکھی جاسکدی اے۔ ایہناں نے اپنی ایہناں کہانیاں وچ جتھے پینڈور ہتل تے وسیب نوں اجاگر کرن دی کوشش کیتی اے او تھے ای حال تے ماضی دے دو زمانیاں دی پیش کش کر کے نویں نسل نوں اپنے مستقبل سنوارن لئی نویں لووی وکھادتی اے۔ خالد حسین نے چوکھی پرکھ پڑچول مگروں کہانیاں دے موضوعات چنے نیں۔ ایہناں حیاتی نوں اپنے سمکالیاں توں کجھ وکھرے انداز وچ ویکھیا تے اوہنوں ادب وچ اُلٹھیا اے۔

ایہناں نوں گل توں گل کڈھنی تے چھوٹی گل توں وڈی کہانی بناون دافن آؤندا اے۔ کہانیاں وچ دیہاتی کرداراں دی پیش کش تے اوہناں دے دکھ سکھ دی ترجمانی کرنا ایہہ ظاہر کردی اے پئی کہانی کار اپنے وسیب، کلچر تے اوہدے واسیاں دے بہت

نیڑے رہ کے حیاتی گزار گئے ہیں۔ تاں اوہناں کردار دی حقیقی کیفیات، جذبات تے محسوسات دی مہک ایہناں دی کہانی دے لفظ لفظ توں اٹھدی ہوئی سانوں محسوس ہوندی اے۔ ادب جیس زمانے تے تھان اُتے لکھیا جا رہیا ہووے اوہدی بھروس تریجانی کردا اے۔ ایس ”نویں لو“ دیاں کئی کہانیاں ادب دے معیار اُتے پوریاں اتردیاں دکھالی دیندیاں نیں۔ جتھے کہانی کار نے پنجابی رستل تے وسیب نوں اپنیاں کہانیاں اندر متعارف کرا کے اوہدی سانجھ کرن دی کامیاب کوشش کیتی اے اوہتھے ای او سلوتے پردیس دے پچھو کڑنوں وی اپنیاں کجھ کہانیاں راہیں بیان کرن دی کوشش کیتی اے۔ ایس حوالے نال ایہناں دیاں کہانیاں ”کر سمس دا تحفہ“، ”پنڈولم“، ”چانن“ تے ”عینک“ قابل ذکر نیں۔

پنجابی کہانیاں دے ایس پر اگے وچ اک کہانی ”پنڈولم“ دے سرناویں ہیٹھ وی اے۔ ایس کہانی وچ کہانی کار نے اک اجیے پردیسی دے دل دیاں سچیاں جذبیاں نوں بیان کیتا اے جیہدا دل ہر پل اپنے دیس، وسیب تے دھرتی لئی دھڑکدا رہندا اے۔ ایس کہانی راہیں کہانی کار نے دیس تے پردیس دوواں تھواں دے رہن والیاں دے جذبات نوں بیان کیتا اے۔ اک تھوڑی پیو دیس پر تالی لین لئی بے چین رنج اے پئی دو مہینے دی مدت نوں پلک جھپکن وچ گزر جاوے نوں خوش قسمتی سمجھدا اے تے فیر 4 مہینیاں دی چھٹی لیندیاں ہویاں اپنے دیس پر تن لئی تیاری داساماں کرن لگ جاندا اے۔ دوجی تھوڑی اوہدا اچھوٹا نیا ناپنے باپ دے اپنے لمے انتظار وچ رہن لگدا اے پئی اوس نوں اپنے پیو دی شکل وی تصور دے نقشے وچوں مٹدی جا پدی اے۔ کہانی کار نے کردار وی اپنی دھرتی لئی یاد دی بے تالی اوہدے خواب راہیں رنج بیان کیتی اے پئی سامان لئے کے ایئر پورٹ تک سفر طے کر کے جدوں اوہدی اکھ کھلدی اے تاں پڑھیاں خود وی اوس کردار دے دکھ تے وچھوڑے نوں محسوس کردا اے۔ ایہہ ”پنڈولم“ اوہدے دل دا استعارہ اے جیہڑا اک اک پل تے سیکنڈ شمار کر کے اپنے وطن پلٹن دیاں اڈیکاں لائے ہوئے اے۔ خالد حسین تھتھال دا اپنا ویلا وی پردیس وچ ای گزریا۔ تاں اوہ جدوں کہانی راہیں پردیس دے ایہناں جذبیاں نوں بیان کردا اے تے اوہ حقیقی معلوم ہوندے نیں۔ حیاتی دے جہاز توں رہ جاوے والے خواہاں وچ وی ہنہ ہوندے نیں۔ ایہناں لئی سوناوی خوف تے ڈر اُتے مٹی خواہاں دا کارن بن دا نظر آوند اے۔ نیندر اپنیاں سداں دے کوٹھے اُتے لے جا کے فیر تھلوں پوڑی ایس طرح لاہ لیندی اے پئی پر تالی دی کوئی صورت نظر نہیں آوندی:

”اوہ زور زور نال واجاں مارن لگ پیا۔“ ٹھہرو ٹھہرو میں وی جانا اے۔“ ایسے چروچ جہاز دے اڈن والی

گھٹی و جن لگ پئی۔ اوہدی اکھ کھلی تے اوہنے ہتھ دھاکے گھڑی دا الارم بند کردتا۔“ (6)

خالد حسین تھتھال نے اپنی ایس کہانی وچ ”شعور دی رو“ دا اور تاوا کیتا اے۔ اپنے دیس توں وچھڑے ہوئے اک کردار دی نفسیات دا ویروا ایس توں ودھ ہو رکنج ہو سکدا اے جیویں خالد حسین تھتھال نے کیتا اے۔ ”پنڈولم“ کہانی حقیقت وچ اک اپنے وطن توں وچھڑے ہوئے واسی دامر شہ اے۔

”نویں لو“ کہانی پر اگے دی اک ہور کہانی ”کر سمس دا تحفہ“ دے عنوان توں ساڈے ساہمنے آؤندی اے۔ جیہدے تحت کہانی کار اک عاشق دے سچ عشق دیاں جذبیاں وچ حائل ہوندى شرم تے سنگ دی دیوار نوں موضوع بنایا اے۔ کہانی دا مرکزی کردار اپنی محبوبہ دے نال سچا پیار تے گوڑھی محبت کریندا اے۔ پر اوہ اظہار توں عاری اے۔ جدوں وی اوہ اپنی محبوبہ دے نال اوہدے کسی ہور سنگتی نوں ویکھدا اے تاں اوہدے اندر من وچ اظہار دی ہمت ہور وی جواب دے جاندی اے۔ اوہ اپنی محبوبہ لئی کر سمس دا تحفہ خریدتاں لیا پر اوہنوں اپنی محبوبہ دی خدمت وچ پیش نہ کر سکیا۔ آخر کار وہ اپنا تحفہ پیکنگ توں کڈھ کے میز اُتے رکھ دیندا اے تاں جے ایس تحفے نوں ویکھ کے وہ اپنی محبوبہ دے درشن دی محرومی پوری کر سکے۔ کیوں جے جس شے دی نسبت وی محبوب نال ہو جاوے اوہ وی عزیز تے محبوب ہو جاندی اے۔ ایہو کارن اے پئی جدوں اوس نوجوان کولوں صفائی کردیاں ہویاں کر سمس دا اوہ تحفہ (گلدان) ٹٹ جاند اے تاں اوہدے اندر اپنی محبوبہ دی محبت، پیار تے جذبے وی کرچی کرچی ہو جاندا ہے:

”گلدان دے اک اک ٹوٹے نے اوہنوں گزرے ہوئے ویلے دی اک دکھری گھڑی، اک دکھری سوچ تے اک دکھری واچ یاد کرائی۔ جیہڑی کدے آون والے انہا کے ویلے دے نال جڑی ہوئی سی۔ اوہ کر سی توں اُٹھ کے دونوں ہتھ نال ایہناں ٹوٹیاں نوں اکٹھیا کرن لگ پیا۔ اک اک کر کے اوہنے سارے ٹوٹے اکٹھے کر لئے۔ اوہناں نوں اپنے دونوں ہتھوں وچ پھڑی بیٹھا رہیا تے جدوں اوہنے کمرے دی نکر وچ رکھی ہوئی ٹوکری وچ اپنے ہتھ کھولے تے شیشے دیاں ٹوٹیاں تے اوہدے ہتھوں دا رنگ اکوجیہا ہو گیا سی۔ اوہنوں کدی بھل کے وی خیال نہیں سی آیا پئی ایہہ سارا کجھ ایس طراں ہووے گا۔ شیشے دے ٹوٹیاں نوں ٹوکری وچ سٹٹ کے اوہ رنگے ہتھوں نال منجی اُتے لیٹ گیا۔“ (7)

خالد حسین تھتھال دیاں رومانوی کہانیاں وچ سانوں کرداراں دی اپنی اپنی تھاواں اُتے جکڑ بندی تے مجبوری نظر آؤندی اے۔ ”کر سمس دا تحفہ“ دے کردار نوں اپنی محبوبہ نال انتہا درجے دی محبت، عشق تے پیار اے۔ جد کہ اوہ کر سمس دے موقعے اُتے اپنی محبوبہ لئی تحفہ وی خرید لیندا اے۔ پر اظہار کرنا ایان سوکھا نہیں۔ کہانی ”کر سمس دا تحفہ“ ہووے یا فیر ”چانن“ دوواں دے وچ کردار اپنی اپنی سطح اُتے جنگ لڑدے نظر آؤندے نیں۔ پردل دے بوہے نوں کھول کے کسے نوں اندر آون دی اجاز دیونا اینا سوکھا کم وی نہیں۔ ”چانن“ دے سرناویں ہیٹھ موجود کہانی وچ آج دے عشق و محبت دے دوہرے معیار تے غیر مخلصانہ رویے نوں بیان کیتا گیا اے۔ عاشق تے معشوق دوویں اپنی اپنی سطح اُتے محبت تاں ٹٹ کے کر دے نیں پر ایس محبت نوں ہمیشہ لئی پاوان واسطے اپنیاں خواہشاں تے ترجیحاں نوں قربان نہیں کر سکدے۔ کہانی دا ایہہ اقتباس ویکھو:

”میں ایس ویلے روز باہر آؤنی آں تے میں چاہندی ساں پئی کیوں نہ ایس اکٹھے باہر آیا کریئے۔ ٹھیک اے مینوں کیہ فرق پیندا اے۔ پر توں ایہہ جتنی نال نہ لیا یا کر۔ جتنی نہ لیا یا کر۔ ایہہ کیہ ہو یا۔ مینوں ایہہ ہنیرے وچ چنگی لگدی اے تے ایس لئی چک لیاؤناواں۔ فیر ایس اپنے اپنے راہواں تے ٹر پئے۔“ (8)

ایس اقتباس وچ اسیں دوواں (عاشق تے معشوق) دی محبت دی راہ وچ رکاوٹ بنن والی اپنی اپنی ترجیح تے سدھر ویکھ سکے آں۔ زنانی چانن توں روکدی اے کہ کدھریں لوکاں نوں ایہناں دے معاشقے دی خبر نہ ہووے۔ دوہے پاسے عاشق بند انھیرے توں خوف کھاندیاں ہویاں چانن لئی جتی ہمیشہ اپنے ہتھ وچ پھڑکے رکھدا اے۔ دوویں کردار اک دوہے نال پیار کرن دے باوجود دکھ وکھ رہن تے اپنی عادت تے مزاج اُتے قائم رہن تے مجبور نہیں۔ خالد حسین تھتھال نے اپنی ایہہ کہانی پر تجسس موڑ اُتے مکا کے ویکھایا اے پئی پہلے ایہناں دوواں دی ملاقات ہندی تے راہ مل کے گل کر دے۔ جد کہ چانن دی جتی توں زنانی دے منع کرن توں بعد تے بندے نہ رکن مگروں مرد کردار جدوں اگلی راتیں باہر آیتے اوس ویکھیا پئی دوپر چھاویں اوہدے ول ودھدے آرہے نیں۔ ایس لئی دوواں دے وچکار وچھوڑا ہو جاندا اے۔ زنانی اگلی رات اک نویں پر چھاویں (عاشق) نال راتیں باہر نکل کے سیر کردی اے۔ خالد حسین تھتھال نے عشق دے دوہرے معیار نوں بڑے نیلکے تے سوہنے ڈھنگ نال اپنی کہانی ”چانن“ دے راہیں بیان کیتا اے۔

خالد حسین تھتھال دی اک ہور کہانی جیہدا پچھو کڑاوسلو دی سر زمین تے پردیس اے اوہ ”عینک“ اے۔ ایس کہانی دے وچ ساڈے سماج دی ملمع سازی، منافقت دوہر امعیار تے حقیقت توں فرار ہون دے رویے پیش کیتے گئے نیں۔ ایس کہانی دامر کزی کردار مائیکل اے جیہدی جماندروں توں اک اکھ نہیں ہندی۔ مائیکل سارے لوکاں توں سوہناسی پر اک اکھ دے ہون دے کارن لوکی اوہنوں ”مائیکل کانا“ دے طعنے مہنے مار دے سن۔ اوس جدوں اپنی ایس کمی تے کوجھ نوں لکاون لئی عینک پاوئی شروع کردتی تاں اوہ بہت سوہنا لگن لگیا۔ ہن لوگ وی بہت اوہدی عزت کرن لگے۔ ایہوں تیکر پئی گارجیانادی اک زنانی نال اوہدی پریم کہانی وی شروع ہو گئی۔ پر اندر ای اندر اک خوف مائیکل دے دل وچ ایہہ چھپیا بیٹھاسی پئی:

”جے گارجیانوں ایس گل دا پتہ لگ گیا پئی میری اک اکھ اے پتہ نہیں کیہ ہووے گا۔ چنگا گل مل کے

ویکھاں گاتے جے گنجائش ہوئی تے اوہنوں دس دیواں گا۔“ (9)

مائیکل اک دن طے کیتے گئے ویلے دے مطابق گارجیان دے گھر جاندا اے۔ اوتھے گل بات دوواں دے وچکار ہندی رہندی اے۔ فیر اچانک جدوں مائیکل گارجیان دے گھر موجود کئی بچی نوں پیار کرن لئی اپنی گود وچ اٹھاند اے تاں اوہدے ہتھ لگن نال مائیکل دی عینک اکھیاں توں اتر کے تھلے آجاندی اے۔ انج مائیکل دی اکھ دا ایہہ کوڑ ظاہر ہو جاندا اے تے مائیکل اپنی اپنی محبوبہ گارجیان دے گھر توں پر تن لگدا اے۔ جد کہ دوہے پاسے گارجیانوی مائیکل نوں رکن دا کہندی نہیں۔

کہانی کار ایہتھے ساڈے سماج تے لوکاں دے کردار دی ایہہ برائی ساڈے ساہمنے لیاؤندے نیں پئی ساڈے وچ ہر اک ای دوہر اکردار داخل اے۔ ساڈا ظاہر ہو رہا کہ باطن ہو رہا اے۔ مائیکل نے ای صرف اپنی عینک نال اپنی اکھ دا کوجھ لکایا نہیں ہو یا سگوں گارجیانے وی عینک نال مائیکل نوں ویکھ کے اپنی اصلیت ظاہر نہ کیتی۔ جے گارجیانوں پہلے دن توں ای پتہ چل جاندا پئی مائیکل اک

اکھ توں کانا اے تاں اوہ کدی وی نہ تاں مائیکل دے اپنی نیڑے ہوندی تے نہ ای اوہنوں اپنے گھر دعوت لئی بلاؤندی۔ ایہہ تاں عینک دے ڈگن نال ظاہر ہو یا پئی گارجیا مائیکل دی ذات نال محبت کردی سی یا اوہدے حسن تے خوب صورتی نال؟ جے اوہنوں مائیکل دی ذات نال سچا پیار ہوند اتاں مائیکل نوں اپنی عینک دے اترن دے کارن احساس کمتری دا شکار ہو کے نہ تاں اٹھنا پیندا تے نہ ای گارجیا اوہنوں انج اٹھ کے جاوَن دیندی۔ ایہہ صرف ایہناں دو کردار دی ملمع سازی ای نہیں سگوں ساڈے سارے سماج دی ملمع سازی اے۔ مائیکل دی ملمع سازی دے پچھے وی ایس معاشرے دا کردار اے۔ مائیکل پہلے اپنے آپ نوں حقیقی روپ پیش کردا اے پر جدوں اوہنوں ایہہ معاشرہ قبول نہ کر دیاں ہو یاں ”مائیکل کانا“ دے ناں توں طنز دا نشانہ بناندا اے تاں اوہ فیر اپنی حیاتی دا سکون تے لطف لین لئی اک عینک دا سہارا لیندا اے۔ ساڈا معاشرہ ادھی حقیقت تے پوری حقیقت نوں عینک دے پردے وچ لکاوَن دا اینا عادی ہو چکیا اے ایس کولوں پوری حقیقت تے اصل چہرہ برداشت وی نہیں ہو سکدا۔

کہانی کار خالد حسین تھتھال نے اپنیاں کہانیاں اندر ساڈے پنجابی وسیب، ورثے، روایتاں تے رشتیاں دیاں تلخیاں نوں وی قلمبند کرن دی بھرویں کوشش کیتی اے ایہہ اپنی ایس کوشش وچ کامیاب وی ہوئے نیں۔ ”بے قصور“ کہانی وچ کہانی کار نے نو نہہ سس دے جھگڑے نوں بیان کر کے ایہہ نتیجہ ساڈے سامنے رکھیا اے پئی کس طرح اک سس اپنی انا، ضد، ظلم تے زیادتی نال اپنی نو نہہ دا ای نہیں سگوں اپنے پتر داوی وسدا گھر اجاڑ دیندی اے۔ ایس کہانی وچ سس حسیناں نے خود جیراں نامی زبانی نوں چن کے اپنے پتر دے نال یاہیا۔ جیراں دے دو پتر حیدر تے فخر جے۔ جیہنوں ایہناں دی وادی اپنی ماں جیراں بارے نفرت سکھاندی اے:

”دادی ہر ویلے اوہناں نوں ایہو سکھاؤندی پئی تہاڈی ماں بڑی ظالم اے۔ تسیں نکلے نکلے سوتے تہانوں چھڈ کے ٹر گئی۔ مانواں ایس طراں دیاں ہندیاں نیں چڑیاں! تے اوہ وچارے جیویں دادی آکھدی انج کردے۔ جے اوہناں کولوں بچھدی پئی ماں کول جانا اے تے اوہ آکھدے نیں اسیں نہیں جانا اوہ ماردی اے۔“ (10)

سس اپنی نو نہہ نوں پیکے گھر لے کے گھل چھڈدی اے تے اوہدے بچیاں دی خود تربیت کر کے اوہناں نوں اپنی ماں مخالف کردیاں ہو یاں اوس داد شمن بنا دیندی اے۔ اوس دن جدوں اوہناں بالان نوں سکول پر تن تے راہ وچ اپنی ماں جیراں ملدی اے تاں ایہہ دوویں نیانے حیدر تے فخر ڈر کر کے ماں کولوں ایس لئی دور بھج جاندا ہے نیں پئی سانوں ماں مار چھڈسی۔ ایہو بالان توں جدائی اک دن ماں جیراں دس جان لئے لیندی اے۔ نہ تاں جیراں نوں خود پیکے گھر لائے جایا جاندا اے تے نہ ای بالان نوں اوہدے نال ملاوَن دی اجازت دتی جاندا اے۔ اک ماں اپنے پتر اے دے وچھوڑے دی گرمی توں بخار دا شکار ہوندا اے تے ایس صورت وچ ای اوہ مر جاندا اے۔ کہانی کار نے ایس کہانی اندر جتھے سس دے نو نہہ نال روایتی مخالف رویے نو پیش کیتا اے اوہ تھے ایہہ وی

حقیقت سانوں سمجھاون دی کوشش کیتی اے پئی جدوں تیکر سس اپنی نوہنہ دے نال ماں جیسے رویے نال پیش نہیں آوے گی اوس ویلے تیکر گھر و سنا تاں دور دی گل اے و سدے گھروںی برباد ہوندے رہن گے۔

”مہنا“ دے سرنوایں ہیٹھ موجود کہانی پنجاب دے وسیب دی روایتی کھیڈ کشتی تے کبڈی دی ترجمان اے۔ خالد حسین تھتھال نے اپنیاں کہانیاں اندر تہذیبی تے ثقافتی اقدار، نشانیاں تے ایہناں ثقافتی کھیڈاں دا وجود زندہ رکھن دا جتن کیتا اے۔ ”مہنا“ طعنے دے معنیاں وچ ورتیا جاندا اے۔ ایہہ کہانی ”مہنا“ کھوئے ہوئے و قارتے عزت دی بحالی دی عکاسی کردی اے۔ ایس کہانی دے وچ کہانی کار دسد اے پئی پرانے زمانیاں وچ کنج کشتی یا کسی وی ثقافتی کھیڈ دی جت لئی لوکی اپنی جان تک دی بازی لا دیندے سن۔ ایس کہانی دا مرکزی کردار خوشیا پہلو ان اے جیہڑا سہراں دا گھر والا اے۔ خوشیے دی طاقت تے قابلیت دے چرچے دور دور تیکر مشہور سن۔ اوہنوں کدی وی کسے نے مات نہیں سی دتی۔ پر شادی توں بعد ایس مہان پہلو ان خوشیے نوں ”پھلو“ پہلو ان نے مات دے دتی۔ خوشیے نوں ہارتوں بعد ایہہ مہنلا اے پئی شادی ہون مگروں پڑجتنے تے کنڈاں لائیاں مشکل ہو جاندا اے۔ سیراں نے اپنے میاں خوشیے نوں کہیا پئی ایہہ تیری ای نہیں میری کنڈوی دشمن لا گیا اے۔ توں اگلے مقابلے وچ ایہہ ثابت کر دے پئی پٹر کنوارے ہوون کارن نہیں سگوں جگرے تے حوصلے نال جتے جانداے نیں۔ سیراں، خوشیے دا حوصلہ ددھانڈیاں ہویاں کہندی اے پئی:

”توں اک واری پھلو نوں ڈھا چھڈ فیراں توں بعد بھانویں گلنا چھڈ دیوں۔“ (11)

ایتھے کہانی کار خالد حسین تھتھال نے ایہہ ظاہر کرایا اے پئی کدی پنڈ دیاں زنانیاں وی ایہناں دلیرتے جرات مند ہونڈیاں سن پئی اوہ ”مہنے“ دا بہادری نال منہ توڑ جواب دین دا جذبہ وچ رکھدیاں سن۔ اوہناں نوں اپنی جان تے طاقت توں ودھ اپنی پرانی روایت، پینڈ و تہذیب تے ایہدے رہتل دی کھیڈ عزیز سن۔ جیس لئی اوہ تن من دی بازی لاوون توں وی نہیں بھجھدیاں وڑدیاں سن۔ جدوں پڑ وچ خوشیے تے پھلو دا جوڑ اک واریں فیرو پیندا اے تے سیراں اُچی مکان دی تھال اُتے چڑھ کے سارے مقابلے ول نظر قائم رکھدی اے۔ جدوں ڈھول وچ کے بھیڑا کجھ بھجن تے لوکاں دی پرتائی ہوون توں بعد اوہ وی تھلے اتراؤندی اے۔ خالد حسین تھتھال نے کہانی دا اختتام بڑے دلچسپ انداز وچ کر کے پڑھیاراں نوں تجسس تے سسپنس وچ پانچھوڑیا اے پئی ایہہ کھیڈ اونجنا تے ڈھول دا وچ کے بھیڑا بھجنا خوشیے دی جت دی علامت اے یا ہار دی؟

ایس کہانیاں دے مجموعے وچ اک ہور کہانی ”کمانوں“ اے۔ ایس کہانی وچ منافقانہ سماج دا مینی فیسٹو موجود اے۔ معمولی، قابل رحم پر ناقابل اصلاح پہلو آں ول اشارہ کر دے نیں۔ خاص طور تے اوس مقام اُتے جتھے قبرستان توں باہر آؤندے ہوئے کہانی دا کردار ایہہ آکھدا اے کہ اگے ای چلنا، کجھ نہیں ہوندا۔ اوس وقت پچھے مڑ کے نہ ویکھیں۔ ساڈا ایہہ المیہ اے پئی

اساں کسی گل دے انجام توں جانو ہون دے باوجود ای حقیقت توں دور بھجن دی کوشش کر دے آں۔ اک تھان اُتے کہانی کار نے تجسس نوں ہور وی ودھا چھوڑیا اے:

”گل سن، مائی جیواں دی قبر اتوں پھل نہ چک لیاے؟ او تھے تے ایوں پئے پئے سک جاوے گے۔ تے جے کسے نے ویکھ لیا تے فیر؟ ویکھنا کس نے اے؟ اسیں جانواں گے ای او دوں جدوں چن چنگا جیہا ڈب گیا۔“ (12)

ایہناں پھلاں نوں فیر اوہ نماز والے کپڑیاں دے اندر بنھ کے قبرستان وچوں لائے جانے نیں۔ ایہہ اوہی ساڈے معاشرے دے لوکاں دا منافقانہ رویہ اے جیہڑا ایس روز اپنے آلے دوالے ویکھنے آں تے صرف ویکھدے ای نہیں سگوں خود وی کسی نہ کسی سطح اُتے اوس جرم وچ برابر دے شریک ہوندیاں ہوئیاں وی خود نوں حاجی صاحب پیش کر رہے ہونے آں۔

”جسوس“ کہانی وچ اک پاسے بابا شیر دی زبانی جنگی واقعات دا ذکر اے تے دوجے پاسے ایہہ حقیقت دسی گئی اے پئی کس طرح مخبر دوجیاں مکاں دے اپنا بھیس بدل کے کسے ملک اندر داخل ہو کے جسوسی کر دے نیں۔ ایہہ جسوسی انج ہوندی اے پئی نہ بندیاں دے آون دا پتہ چلدا اے تے نہ ای اوہناں دے جاوے دا۔

ایس کہانی دے وچ اک فقیر فقیرانہ حلیے وچ ویکھایا گیا اے۔ جیہڑا بے وقتی نماز پڑھن دے کارن پنڈ والیاں دے ہتھوں پھڑیا جاندا اے۔ پر حقیقت ایہہ دے پئی جسوسی کرن یا جسوس نوں اپنے وچ پناہ دیون والے سدا توں اپنے ای نکلدے نیں۔ جیویں کہ کہانی دے اخیر اتے جسوس دی تھان تے بابا پھیلا ظاہر ہو کے باہر آؤندا اے:

”اسیں سارے باہر بیٹھے رہے۔ کناں چر چوکیدار نوں اڈیکدے رہے تے فیر ویکھنے کیہ آں پئی چوکیدار تھانیدار تے نال تریجا بندہ اپنے پنڈ والا بابا پھیلا پیا آؤندا اے۔“ (13)

خالد حسین تھتھال دیاں کہانیاں اپنے معاشرے تے وسیب دی بھروسے عکاسی کردیاں نظر آؤندیاں نیں۔ کردار، ماحول تے فضا ساڈے پنجاب کلچر دے مطابق نیں۔ ایہناں کئی توں کئی کہانی وچ دی بہت وڈا تے ودھیاسنہیہا ساڈے تیکر اپڑایا اے۔ اپنیاں دیاں ایہہ کہانیاں اصل وچ سہل ممتنع دی بہت وڈی مثال نیں۔ خالد حسین تھتھال اپنیاں کہانیاں دا مواد تے خمیر خلا وچوں یا خیال دی دنیا توں نہیں لیندے سگوں جتھے لوک و س رہے ہوندے نیں اوہناں وچ خود نوں وساکے پہلے اوہناں دے درد نوں ویکھد فیر محسوس کر داتے آخرتے اوہنوں کہانیاں داروپ دیندا اے۔ ایہہ کہانیاں صرف کہانیاں ای نہیں سگوں ساڈے کلچر تے وسیب دا مرقع ہون دے نال نال ساڈی عام لوکائی دے مختلف مسئلیاں دا بیان وی اے۔ خالد حسین تھتھال نے اپنیاں کہانیاں اندر اوہ وی مسئلے متعارف کر کے اوہدے اُتے گل بات کردیاں ہوئیاں اوہدا حل پیش کیتا اے جیہنیں اسیں مسئلہ سمجھدے وی نہیں آں۔ خالد ہوراں دی فکر دی اڈاری ڈھیر اچیری چا پدی اے۔ ایہناں دیاں کہانیاں دے کردار خلائی یا فضائی مخلوق نہیں سگوں حقیقی گوشت پوست دے انسان نیں۔ ایہناں کہانیاں وچ حیاتی نوں اوہدے اصلی روپ وچ پیش کرن دی بھروسے کوشش کیتی گئی اے۔

خالد حسین تھتھال دیاں کہانیاں وچ آپ دا ڈونگھاتے باریک مشاہدہ سانوں واضح جا پدا اے۔ ایہناں نے نعرے بازی کدی وی نہیں کیتی تے ناں ای کدی شہرت تے ناموری لئی اپنے قلم داورتاوا کیتا اے۔ ایہہ اپنے نظریات وچ واضح تے اٹل نیں۔ وحدت تاثر دا اثر پوری کہانی وچ شروع توں آخر تک غالب رہندا اے۔

کہانی وچ حیا دا پہلو انج وضاحت نال بیان کردے نیں پئی کہانی کار دا پورا نقطہ نظر کھل کے پڑھیاراں دے سامنے آجاندا اے۔ اکوای تاثر شروع توں آخر تک قائم رہندا اے۔ کہانیاں دا پلاٹ سادہ، عام فہم، دلچسپ تے مکمل اے۔ ہر کہانی ایہناں دی سچی جا پدی اے۔ ساریاں کہانیاں اندر موضوع دے حساب نال فضا قائم کرن دی کوشش کیتی گئی اے۔ ”مہنا“ کہانی دے وچ جدوں پنجابی کلچر دی علامت گھول (کشتی) دا ذکر جدوں کہانی کار کریندے نیں تاں اوہ اوہدی تاریخ دا ذکر کریندیاں ہویاں انگریزی کلینڈر تے تقویم دا سہارا نہیں لیندے سگوں اپنے دیسی مہینے دا ذکر انج کردے نیں:

”گھول لئی دہاڑا گھردی سولہ رکھیا گیا ج کل کردیاں گھردی سولہ آگئی۔“ (14)

خالد حسین تھتھال نے کہانی وچ کردار عام لوکائی توں پیش کردے نیں۔ ہر کردار دی حیثیت دے مطابق ایہناں اوہناں کولوں گل بات کرائی اے۔ منظر نگاری دے ضمن وچ ایہناں سچی تے من کھجویاں تصویراں پیش کر کے پڑھیاراں دے دل نوں موہ لیا اے۔ کہانیاں اختصار تے معیار دریانوں کوزے وچ بند کرن دی طرح اے۔ کہانیاں نکلیاں نکلیاں نیں پر ایہناں دے اندر تجسس دے کارن فکری سطح اُتے بوہتی ڈونگھائی موجود اے۔ ایہو کارن اے پئی قاری ایہنوں پڑھ کے اپنا وقت ضائع ہوندا محسوس نہیں کردار سگوں کوئی نہ کوئی سیکھ دا پہلو حیاتی تے معاشرے دونوں لئی ضرور کڈھدا نظر آؤندا اے۔

حوالہ جات

1. واصف لطیف، پروفیسر، اگوائی (لاہور: مقصود پبلشرز، 2015ء)، 447۔
2. <https://ur.wikipedia.org/wiki>
3. خالد حسین تھتھال، نویں لو (لاہور: نجاز پبلشرز، 1985ء)، 51۔
4. خالد حسین تھتھال، 65۔
5. خالد حسین تھتھال، 71۔
6. خالد حسین تھتھال، 41۔
7. خالد حسین تھتھال، 42۔
8. خالد حسین تھتھال، 26۔

9. خالد حسین تھتھال، 63۔
10. خالد حسین تھتھال، 56۔
11. خالد حسین تھتھال، 33۔
12. خالد حسین تھتھال، 20۔
13. خالد حسین تھتھال، 31۔
14. خالد حسین تھتھال، 34۔

References in Roman Script

1. Professor Wasif Latif, Agwai (Lahore: Maqsood Publishers, 2015),447.
2. <https://ur.wikipedia.org/wiki>
3. Khalid Hussain Thathal, Naweem Lo (Lahore: Najaza Publishers, 1985),51.
4. Khalid Hussain Thathal,65.
5. Khalid Hussain Thathal,71.
6. Khalid Hussain Thathal,41.
7. Khalid Hussain Thathal,42.
8. Khalid Hussain Thathal,26.
9. Khalid Hussain Thathal,63.
10. Khalid Hussain Thathal,56.
11. Khalid Hussain Thathal,33.
12. Khalid Hussain Thathal,20.
13. Khalid Hussain Thathal,31.
14. Khalid Hussain Thathal,34.